

АСИМ ПЕЦО

ЈЕДАН ПОГЛЕД НА ПИСАНУ РИЈЕЧ СТЕФАНА МИТРОВА ЉУБИШЕ

У опису Боке Которске, писаном 1836, а објављеном 1849, Вук Стефановић Караџић на једном мјесту примјеђује да можда „никакво мјесто у народу нашем није тако важно и знатно за језик наш, као права Бока“, а то због тога што ту има много „правијех славенскијех ријечи“ које се не јављају у другим крајевима наше језичке области. Уз то се указује и на говорно шаренило тога дијела наше језичке области. Тако, према Вуку, „из Пераста у Рисан нема више од једнога сахата, а у говору је већа разлика између Ришњања и Пераштана, него између Неготинаца и Требињана“ (Вук Стефановић Караџић, *Црна Гора и Бока Которска*, Нолит, Београд 1969, 141—142. Истина, ово Вуково мишљење налазимо и у Предговору *Пословицама из 1836*, в. *Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића Ш*, 7). Вук је у то вријеме, крајем четрдесетих година прошлога вијека, добро познавао наше народне говоре, знао је и суштину разлика између, како бисмо то ми данас рекли, призренско-тимочког говорног типа и говора источне Херцеговине. Према томе, његов суд о говорном шаренилу у подручју Боке морао се заснивати на чињеницама које су му тада биле познате. Истина, Вук ту указује и на узроке који су условили говорну неједнакост у два сусједна мјеста у Боки. Дијалектолошка испитивања на подручју Црне Горе у цјелини показала су од коликог је значаја та зона српскохрватског језичког подручја за историју нашега језика — а списак објављених радова о црногорским говорима доста је велик и, без претјеривања, може се рећи да је то говорно подручје до данас имало највише својих дијалектолога и добило највише дијалектолошких монографија или других већих и мањих радова. Значајно је истаћи да се добар дио говорних особина, које нам нуде ти дијалектолошки радови, нашао и у писаној ријечи насталој на том тлу или од људи са тога тла.

И Стефан Митров Љубиша, као добар познавалац обичаја, живота и језика људи Црногорског приморја свога времена, дао је доста материјала у свом књижевном дјелу који привлачи пажњу и дијалектолога и историчара српскохрватског језика. Било би добро, уз то за науку и врло корисно, када би се приступило систематском испитивању језика овога нашег писца. Моја је жеља да на овом мјесту кажем нешто о томе колико се у Љубишиној писаној ријечи огледа језик народног приповједача, народни језик, а колико је заступљен језик писца, другачије речено: колико ту имамо оновременог језичког стандарда?

Љубишин животни и образовни пут добро су познати. Познато је и како се он јавио у нашој књижевности (детаљније о томе в. код В. Живојиновића у раду: *Стјепан Митров Љубиша, живот и рад*, штампано уз Љубишина *Целокупна дела*, књига друга, Народна просвета, Београд), а јавио се када је био и мужевно и политички потпуно зрео. Ако се изузму његови описи Паштровића и Боке, његови ситнији преводи и пјесма *Бој на Вису*, Љубиша се јавља као књижевни стваралац, као прави умјетник, тек 1868. године. Истина, за проучаваоца његовог језика значајна су сва његова дјела, али не и за Љубишу као књижевног ствараоца. Године 1868. Љубиша је објавио своју приповијетку *Шћепан Мали, приповијест црногорска средином осамнаестог вијека*. Тада је писац имао 44 године. Није неважно, бар за проблем који нас овдје интересује, да се укаже и на сљедеће. Прво. Љубиша се родио 1824, дакле, пуних 10 година после појаве Вукове *Пјеснарице и Писменице*; а објавио је *Шћепана Малог* 1868, дакле, 4 године после Вукове смрти, односно, оне године када су у ужој Вуковој домовини скинуте све забране и ограничења у примјени и прихватању Вукових реформи и када се, по свједочанству Јована Бошковића, после укидања тих забрана „за четрнаест дана“ по цијелој Србији писало Вуковим правописом (в. о томе код С. Новаковића, *Ђуро Даничић или српска филологија*, 13). Друго. Љубиша је у раној младости дошао у везу са Вуковим дјелом и његовим реформаторским подухватима (а био је претплатник на Вуков *Ковчежић*) и свјесно се опредјељивао за вуковски језички образац у писаној ријечи. Треће. Када се појављује Љубишин *Шћепан Мали*, Вукова реформа је у потпуности примљена у Србији, а и у другим крајевима наше језичке области она је била ухватила дубоке коријене. У Босни и Херцеговини, нпр., многи су писци у то вријеме писали по Вуковом правопису, иако се на том дијелу наше језичке области, због посебних историјских околности, још задуго неће и званично прихватити Вукова графија и ортографија.

Да је Љубиша са интересовањем пратио Вукову борбу за увођење народног језика и фонетског правописа у нашу писану ријеч показује поређење језика његових радова који су претходили појави *Шћепана Малог*. Тако у опису Паштровића *Општество паштровско у окружију которском*, објављеном 1845, које је

написано без икаквих литерарних претензија, имамо више „књишких“ особина него у Љубишиним каснијим радовима. Ту, наиме, има и славеносербизама који ће изостати у опису Боке (уп. *општество, гречески, цијелиј, малиј, вјероисповједаније, падалије, сочињава, воздух* и сл.). У опису Боке, објављеном у *Dubrovniku* 1870, више долази до изражаја чисти народни језик, а и рјечитија најава зачетника наше умјетничке приповијетке. Указујемо само на два мјестаца из тога описа:

Зову Боком онај чаровни залијев у који се спуштају и тону кршовита и скоро неприступна брда јужне Херцеговине и Црне Горе.

и: Питоми Тиват запуча га на други крај, а кад гледаш са сред локве, протеже се Жупа равна и руда далеко далеко на очњи домах са истока до Спаса врх Будве, а са сјевера видиш уза вишњу стремен гдје охоли Ловћен уздиже небу чарну главу...

Оваквих, пјеснички надахнутих описа има подоста у овом Љубишином раду. Њега причање често понесе и он нам се представља не само као врстан приповједач, него и као умјетник који запажа детаље и који нам све то, попут сликара, преноси на хартију. Ево још једног таквог детаља:

Кад се брод крају допримакне, видиш горе и доље присуту множ лијепијех кућа гдје промаљају измеђ зелена сада, гдје и гдје хрпом, и гдје и гдје усамљена посред овјенчанијех перивоја. Ово је стари Херцеговци, којему је брштан облачио испукле зидове да му скрије плаве од олова развалине (стр. 28).

Ту се већ осјећа мајстор пера. Овдје налазимо и врло успјелих поређења и интересантних реченичних обрта којима ће обилovati каснија Љубишина дјела. Ријечју, Љубиша је у описима Паштровића и Боке наговјестио врсног приповједача и доброг познаваоца језика. Ту су наговјештене и многе његове приповијетке. Требало је само мало времена да то све добије у пишчевој стваралачкој машти своје коначно обликовање и да, попут планинске лавине, потече незадржива ријека описа људи и догађаја, препуна, како би рекао Вук, правих славенских ријечи, онаквих какве ријетко сретамо у дјелима других наших писаца, па чак и у рјечницима нашега језика.

Истина, Љубиша нам се често представља само као посредник између народног приповједача и нас, читалаца. У предговору првом издању *Prisovijesti crnogorskih i primorskih* читамо да су то приче које је писац „у отаџбини слушао, купио и слагао за своје младо доба“ и да све то предаје „потомству онако како сам

чуо и упамтио од старијех људи“. Уз *Причања Вука Дојчевића* иде исто објашњење. Све те приче писац је „слушао у различнијем пригодама од Махина и Побора“ и настојао је да их што вјерније забиљежи и да не заборави „ако и не саму ствар, а не на начин причања и на облике говора“. Ипак, ту се већ назире писац: фабула је народна, али је обрада умјетничка, што значи да је и језичка компонента саображена са језичким обрасцем који је, свакако, био ближи стандарду него говору народне свакодневице. Љ. Недић је приметио да Љубишине приповијетке „чине на нас утисак као да их он (тј. писац) није ни прерађивао много, него их изнео онако како их је чуо и забележио“ (*Критичке студије*, СКЗ, 1910, 35). То говори да је ријеч о врском приповиједачу, о умјетнику који је кадар да народној фабули да умјетничко рухо, али по властитом избору, не одступајући знатно од општенородног језичког обрасца, понављамо: општенородног језичког обрасца. Управо овако треба схватити и Недићево мишљење да је Љубишин језик „чист народни језик“. Ту није у питању језик испуњен дијалекатским материјалом, није у питању народни језик дат у његовој најсировијој форми. У питању је један општенородни језички образац одређене територије, и, наравно, одређене епохе. Због тога мислим да није у праву Скерлић када каже да је Љубиша „у перо бележио народни говор“ (*Историја нове српске књижевности*, Београд, Рад, 1953, 314). Како ће се ниже видјети, у многим појединостима Љубишин језик је изнад дијалекатског материјала, чак и онога који се сматра типичним народним. Те разлике се лако уочавају како у фонетско-морфолошким особинама тако и у синтакси и лексици.

У вези са овим проблемом, проблемом односа писца и записивача, управо језика писца и језика народних умотворина, вриједно се овдје подсјетити онога што је везано за Вука и његов рад на издавању народних приповиједака.

Некада се мислило да је и Вук вјерно преносио на хартију оно што је чуо од својих информатора. Каснија испитивања су ту унијела знатне исправке. Утврдило се, наиме, да је и Вук, и не ријетко, саображавао језик својих приповиједака са својим језичким обрасцем народног говора. Указујемо овдје на тачно и сасвим разложно мишљење проф. М. Мојашевића које је изнесено у раду *О Вуковој стилизацији српских народних приповиједака* (објављено први пут у *Зборнику Етнографског музеја у Београду*, затим у књизи *Немачко-југословенске културне везе*, Београд 1974). Проф. Мојашевић констатује да су народне приповијетке управо „Вуковом стилизацијом, Вуковом обрадом... добиле... најнародскији тон“ (стр. 175) и да се као такве „могу сматрати поузданим и као научна грађа за фолклористику“ (стр. 176).

Нема никакве сумње да је Вук знао шта и како треба исправљати у таквим приликама. Нама је данас, исто тако, јасно и то да Вукове приповијетке никако не пружају поуздан дијалек-

толошки материјал. Ту се свуда осјећа присуство реформатора нашега језика. То је, уосталом, и разумљиво. Вук је и у другим случајевима ишао за идеалним језичким образцем, или бар онаквим како је он схватао да треба да буде тај језички образац у појединим епохама своје реформаторске дјелатности. Он је, и то се зна, у своју писану ријеч уносио подоста особина које нису биле ни тршићке ни херцеговачке. А његов коначни језички образац настао је одбором особина из различитих крајева наше језичке области и њиховим сједињавањем у јединствени језички тип. Зна се, наиме, да се онако како је Вук писао у посљедњим годинама свога живота нигдје у народу не говори, иако, опет, у том језику нема ничега што се не би могло потврдити стањем које налазимо у народу на нашем језичком подручју. Вук је деценијама градио свој језички образац, и градио га не само са укусом доброг архитекте него и са смислом за одбир онога што ће моћи да буде општесрпскохрватско. Према томе, тачно је и да у Вуковим приповијеткама имамо свјесних исправки. И Вук је био у праву када је тако поступао. Он није ишао за тим да даје грађу за дијалектолошке монографије, он је ишао за тим да покаже како треба да изгледа општенародни језички образац, а од тога до заједничког стандардног језика није далеко.

Знатно више од Вука то је чинио Љубиша. Тачно је да у Љубишиној писаној ријечи има дијалекатских особина, али је тачно и то да су све оне прошле кроз пишчев језички филтер и да су добиле у коначној својој форми један општенародни карактер. На другој страни, изостале су многе специфичности које карактеришу говор краја одакле је узет мотив за причу, а, напоменимо и то, нису томе узрок графички знаци, одсуство графема.

Када се оцјењује Љубишино дјело, често се истиче да *Причања Вука Дојчевића* имају мању књижевну вриједност него *Приповијести*, а то због тога што је у *Причањима* поента на језику и што се управо то некада „сувише наметљиво показује“ (В. Живојиновић, нав. дјело, LXII), а у *Приповијестима* имамо развијену умјетничку причу. Тачно је да у *Причањима* налазимо подоста типично народних лексичких и фразеолошких особина, ту има и особина фонетско-морфолошког карактера које одликују говоре зетског типа, али је тачно да су сва та *причања* по цјелокупној својој језичкој структури знатно изнад онога што нам пружа народни приповједач. Да се у то увјеримо довољно је узети било коју причу из тога циклуса и упоредити је са неком народном причом, чак и оном из Вуковог зборника. У свакој причи Вука Дојчевића осјећа се присуство писца који зна шта хоће и који, мајсторски, од ситних анегдота прави приче које чине саставни дио наше књижевности. Језик тих прича је најчешће на нивоу оновременог стандарда, или, пак, стандардизоване народне ријечи, онога општенародног језичког обрасца за којим је тежио и Вук у својим народним умотворинама. Да би се добила јаснија представа о томе какав однос постоји између народне

приче узете непосредно из уста народног приповједача, дакле, из дијалекатског материјала, и онога што нам пружа Љубиша, ја ћу овдје навести нешто и таквог материјала, узетог из дијалектолошких монографија. Пошто немам материјала из Будве или Паштровића, навешћу нешто текста из Црмнице, на једној страни, и говора херцеговачког типа, на другој страни, и један одломак из Љубишине писане ријечи. Ево такста из Црмнице:

Оженијо се Нико Јоана Стеаноа, и то на мираз. Ка су у вече ћели да леже, обљеси Нико по староме црногорском обичају пушку о клинцу, а жена му контулу на пушку. О(н) ништа не прогоори, пошто знаваше липо е се он уда.

(Б. Милетић, *Црмнички говор*, СДЗб IX, 610. Овдје су изостављени акценти и сви други знаци за које не зна наш стандардни правопис).

Ево нешто текста и из приповијетке коју је Милетић преузео из *Приповиједака из црногорског живота* од Луке Јововића, из Глухог Дола:

Брае Јоане! за леп што смо зано из'ели, проди ми, чоче, ако си капац о ње. Прос тебе ми е жа посађиа(т) суду, да се брука и грдило с нама не збива, а такоће ме, ере ја живота немам да се ш њом јакам. Распуштена е, разлајала се, то да те мили бок сачуа.

(Нав. дјело, 611).

Текст из Пиве:

Бијо у пивском намастиру неки калуђер Леонтије, а ђак му бијо — момчешце једно — Ђорђије Јокановић. Једнога дана укради калуђер светиње из намастира и утеци ш њима у Босну. Кад виде у намастиру да нема калуђера, а нема светиња, зачуде се. Како ће калуђер украсти светиње! Те ће ти Ђорђије њима: — Ја ћ(у) отићи да тражим калуђера и светиња. — Ђе ћеш ти наћи њега сад — укапуло е он досле, — рећи ће они њему...

(Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, 106).

Текст из источне Херцеговине:

Била једна жена којој је муж умро таман кад је била затрудњела. Имала је нешто кућице и кад је добила сина ш њим је живљела. Кад јој син одрасте, држава га позови у војску. Он отићи тамо неће далеко и тамо остани. Хеле, једном га потегни фићер (жеља) да иде на своју домовину.

(А. Пецо, *Говор источне Херцеговине*, СДЗб XIV, 190).

То је образац народног говора из двају различитих говорних типова, старијих и млађих ијекавских говора. Несумњиво је да су приче из херцеговачких говора, по цјелокупној својој

структури, ближе вуковском језичком обрасцу него што су приче из Црмнице. Јасно је и зашто је то тако. Јасно је, опет, да и између тих прича и оних из Вукове збирке постоје лако уочљиве разлике. Наводим један одломак из Вукове приче *Ђавоља маштанија и божја сила*:

Крене једно јутро царев син у лов. Гацајући преко снијега почне му точити крв из носа, па гледајући како је крв црвену по бијелу снијегу лијепо видјети помисли у себи: „Ох да ми је вјенчати ђевојку да је бијела као снијег, а румена као крв!“ У тој мисли идући сrete једну бабу и упита је има ли ђе такијех ђевојака, а она му одговори да има напријед у оној гори једна кућа без врата а само један прозор на кући кроз који се улази и излази, и у тој кући да има така ђевојка.

(В. Ст. Карацић, Српске народне приповијетке, Нолит, Београд 1969, 78—79).

То је вуковски образац народног језика, а већ смо видјели да је Вук дотјеривао језик приповиједака, да је интервенисао тамо гдје, по његовом схватању, није био заступљен типични народни језик, или гдје у приповједачевом тексту има нечега сувишног. Па и без овога сазнања једна језичка анализа лако би нас упутила на такав закључак. И у причама из Пиве и Дробњака, и у оним из источне Херцеговине, иако се у њима налази дијалекатски језички образац који је најближи стандарду, има подоста тога чега нема код Вука. Ако ништа друго, реченичне конструкције, а и не само оне, јасно показују шта је сирова дијалекатска грађа (а, ни то не треба заборавити, и ту се бира информатор) а шта је оно што је прошло кроз граматички филтер реформатора нашега језика. Дакле, разлике су јасне и несумњиве између ових двају типова народног језика: онога правог, изворног, узетог из дијалектолошких радова и онога који је прошао кроз Вуково граматичко решето.

Ако се са овим упореди било који текст из Љубишине писане ријечи, разлике ће бити још очигледније. Из *Причања Вука Дојчевића* узимам само један мали одломак, да се у то увјеримо:

Једно јутро почетком прољећа шетах се по нашем пазару у Млецима, гђе бјах уранио да се с киме нашки поразговорим и нагледам како ми земљаци продавају на размијерке сухо месо, смокве, укљеве и слани сир. Био дан царев: сунце обасјало град ка усред љета, тихо море заруђело, прољетно повјетарце обидује прозукле кости, а ластовица се на јата враћа са зимовника.

(При муци триста, по муци ништа)

И најповршнија анализа ових текстова показује гдје је у питању дијалекатски материјал, а гдје имамо посла са литерарним текстом. Док у првим текстовима имамо сирову грађу, дату онако какву је записивач чуо од народног приповједача, а и то је човјек са изразитим даром за приповиједање, дакле, рођени приповједач, у овим другим имамо народну фабулу обрађену у умјетничковој машти и обојену пишчевим језиком. Писац ту даје свој језички образац, развија реченицу, уноси нове синтагме, даје нове одредбе и допуне, ријечју, свему даје образац стандардног језика који се у многим појединостима разликује од језичког обрасца народног приповједача. За наш случај може се указати на особине говора Пераста, какве је забиљежио Томо Брајковић у посљедној деценији прошлога вијека. Када се те особине, тј. особине перашког говора са краја прошлога вијека, упореде са особинама Љубишина језика из његових приповиједака, јасно се види гдје је Љубиша „поправљао“ језик својих приповједача. А поправљао га је и често и вишеструко (за перашки говор Брајковић даје многе фонетске, морфолошке, синтаксичке, нарочито лексичке специфичности за које не зна Љубишина писана ријеч, в. Т. Брајковић, *Peraški dijalekat*, Program С. К. државне гимназије у Котору за школску godinu 1892/93, Zagreb 1893). Значајно је да Љубиша ријетко посеже за туђом лексиком. Истина, он каже да није ни једну ријеч сам „изнитио“, него да је то све народно благо, али је могуће да и ту имамо свјесно заклањање писца иза народног приповједача.

Због свега што је овдје речено мислим да је у праву Ерих Кош када Љубишу сматра зачетником наше умјетничке приповијетке — јер се налази „управо на оном месту где прва (тј. народна — А. П.) престаје, а друга (тј. умјетничка — А. П.) отпочиње да се развија“, иако је јасно „да је Љубиша много дуговао народној књижевности, али, рекли бисмо, више народном приповедању и његовој још живој традицији, но народним приповеткама сакупљеним у Вуковом зборнику“ (Е. Кош, *Стефан Митров Љубиша и почетак приповетке*, Летопис Матице српске, мај 1975, 526. и 535). Код Љубише, дакле, налазимо образац народног приповиједања, али не и народног приповједача; са језичке тачке гледишта ту имамо особине народних говора, али не и народни говор било кога краја, управо, да то и поновимо, имамо поступак какав налазимо у вуковском језичком обрасцу стандардизованог типа, само овдје са знатно ужом основицом.

Још неколико ријечи о Љубишином односу према језику. Већ је речено да је Љубиша пажљиво пратио Вукову борбу за увођење народног језика у књижевност и да се рано определијели за Вука и његов језички образац. Док у опису Паштровића има и ненародних ријечи, у опису Боке те особине изостају. У опису Паштровића налазимо и наставке *-их*, *-им* у зависним падежима замјеничко-придјевске промјене, а у опису Боке имамо само *-ијех*, *-ијем*.

Љубиша је у своју писану ријеч уносио понешто и из народне синтаксе што ће тек у наше вријеме добити своје мјесто у граматицама. То је реченица без развијених њених основних чинилаца (исп. о томе код М. Стевановића, *Савремени српскохрватски језик II*). Код Љубише су сасвим обични примјери као: *те ја баш онако у постељу; ђавољи један сан сву ноћ; кад ми у суд; стубе од мрамора, а стубови високи као топола; кад у одају дуждеву, али ту госпоре као пљеве (Кањош Мацедоновић); светац у кући, званице пред кућом, а од рибе ни дроче (Скочидјевојка); наком те бројачине ево ти чоек у мене један дан пред саму ноћ; а ја њему баш овако (Причања Вука Дојчевића: С туђа коња на сред поља).*

Да је Љубиша са интересовањем пратио оновременске расправе о језику види се из неких његових приповиједака. У предговору *Причањима Вука Дојчевића* Љубиша пише: „Ја не нијекам да је језик, као којемудраго друго знање, напретку и свршености вриједан али сам увјерен да је чинитељ тога напретка онај дијелак народа нашег који живи гдје се другог језика осим нашега не зна, ни чује, па га невоља гони да изнаходи и начиња имена новијем стварима, а не знајући како се те ствари зову у туђем језику, присиљен им је ковати имена како га нарав учи“. То је, без сумње, тачно. Али се и ту осјећа Вуково схватање овога проблема, као и у Љубишином ставу по коме учени људи, и поред све користи коју доносе друштву, чине му лошу услугу у односу према свом властитом језику. Вук је присутан и оној расправи између двојице „нашијенаца“ око имена нашега језика, а њихова је расправа таква „да ти се стужи што си лани изио“ кад их слушааш. Све то расправљање, као и оно између двојице рибара: „нашега“ и „бодула“ подсећа на расправе које су се водиле о овим питањима између Вука и Шулера (в. *Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића III*). А ту се види и пишчев став. Док су се рибари око језичких проблема прегонили, лађа се преврнула, „а они не буди лијени, него се свлачи и преплиј на сух крај голи и мокри. Ту их дочека забит, окује и баци у спртвицу“. Поука је дата у наслову приче: *Док се вукови кољу, чобани мирују*, а даје је и писац на крају. „Док се они . . . драже и свађају, не бој се броду“. Писцу је на срцу лежало језичко јединство, и не само језичко, и сматрао је штетним све оно што је кочило остварење тога циља.

И да закључимо. Љубиша је својом писаном ријечју дао лијеп образац стандардизованог народног језика, онога типа који у многим својим појединостима чини саставни дио нашег књижевног језика. Од народног приповједача, онога који даје сирову дијалекатску грађу, преко Вуковог обрасца народног језика и Љубишине писане ријечи ишао је пут развитка језика наше прозе, и то онога језичког обрасца који налазимо код наших најбољих приповједача, наших најбољих стилиста, као што су Лазаревић и Андрић, чија писана ријеч достиже степен савршенства.

